

Klassik əsərlər kinoda

“Axırncı aşırım”da qalan kişilər

Yəqin, duydunuz ki, söhbət hansı aşırımdan, hansı kişilərdən gedəcək. Bəli mövzumuz unudulmaz yazıçı-ssenarist Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanı əsasında 1971-ci ildə ekranlaşdırılmış “Axırncı aşırım” filmindəki atlarını çapıb gedən kişilərin mənəvi dünyasıdır.

Əvvəla, deyək ki, filmdəki hadisələr tarixi faktlara əsaslanarsa da, dəqiq yerin göstərilməməsi epoxal ümumiləşdirməyə xidmət edib. Önəmli olanı film çəkilən vaxtlarda sovet ideologiyasına xidmət etmək idi. Yəni Kərbəlayi İsmayıl, Qəmlo kimi kişilər “sinfi düşmən” qismində qələmə verilməklə bərabər, həm də öz xalqının bədxahı kimi təqdim olunmalı idilər. Onlara qarşı çıxanlar isə, guya, şura hökumətinə sadıq olan kasıb camaat imiş. Sonda ikincilər qalib gəlməli idilər. Axı kommunistlər “qurbanlar verib, xalq hakimiyyəti” qurmuş və hamını bərabərləşdirmişdilər. Bəli varlığını da kasıb eləmişdilər.

Bunlar o vaxt filmə baxanda görə bildiklərimizdir. İndi isə həmin filmlərin arxa planında və alt qatında qalmış məqamlar daha çox diqqət çəkir. “Sinfi düşmən”lərin öz məntiqi olmuşdu. İndi onların o vaxt dediklərinin “neqativ”ini dəyişən zamanın işığı aşkarlayır. Məlum olur ki, “sonuncu aşırımda” kişilər cismən məhv edilsələr də, mənəvi qaliblər elə onların özləri imiş.

Bəylik – milli ləyaqət

Kinonun qızıl dövrü adlandırılan həmin illərdə güclü kişi obrazları yaradılmış 3 ekran əsəri daha çox diqqət-çəkəndir: Tofiq Tağızadənin “7 oğul istərəm”, Hüseyn Seyidzadənin “Dəli kür” və Kamil Rüstəmbəyovun “Axırncı aşırım” filmləri. Hər 3 film eyni ideyaya xidmət edir: sovet ideologiyasına görə, Kərbəlayi İsmayıl, Gəray bəy və Cahandar ağa düşməndirlər. Bu 3 film məhz Adil İsgəndərovun kinoya rəhbərlik etdiyi illərdə çəkilib. Səbəbini düşünəndə anlayırsan ki, Adil müəllimin özü də həmin kişilərin xəmirindən yoğrulubmuş.

Filmlərin hər birində sətiraltı mənalar aydın sezilir. Onların dialoqlarda əksini tapanmış əyilməzliyi vaxtilə “sinfi düşmən”in kəskinliyi, yeni quruluşa qarşı barışmazlığı anlamına gəlirdi və onların məhv edilməsinin zəruriliyini əsaslandırır. İndi isə bu məşhur dialoqlar üsyan qaldırır, bəraət istəyir. Bu günün nəzəri ilə baxdıqda üç obrazın hər biri əslində millətin dayağı, xalqın, Vətənin, torpağın azadlığını düşünən, əyilməz əsilzadə bəylərin mükəmməl obrazlarıdır.

Bəyliyin izi itmir...

Sovet sisteminin qılıncının qəbzəsi də kəsən vaxtlarda bu gerçəyi kütləvi filmə gətirmək, hakim imperiya qaçınsından salamat keçirmək o qədər də asan məsələ deyildi. Bunun üçün onla-

rın “sinfi düşmən”liyini də gerək ortaya qoya idin. Kimin dost, kimin düşmən olduğunu isə zaman ayırd etməli imiş. İndi məlum olur ki, həmin 3 obrazın arxasında elə Adil İsgəndərovun öz bəyliyi gizlənməmiş. Nə yaxşı ki, bu möhtəşəm kişi də sovet senzurası ilə ideologiya vurusunda qalib gəlir.

“Axırncı aşırım” filmi müxtəlif sonluqlarla iki variantda lentə alınıb. Azərbaycan dilində olan versiyada Qəmlo Kərbəlayi İsmayıl, ruscasında isə Yədullanın (Yədulla, Kərbəlayi İsmayılın ölənlər oğludur) məzarının yanında gizlənən bir qaçaq öldürür. Hazırda hər iki variant Dövlət Film Fondunda qorunub saxlanılır.

Rejissor Kamil Rüstəmbəyov filmin sonunu elə çəkmişdi ki, Qəmlo Kərbəlayinin sözüne məhəl qoymayıb atlıların ardınca yollanır və Abbasqulu bəyi öldürür. Sözü yerə düşən Kərbəlayi isə atını Qəmloğun ardınca çapır, amma gecikir və Abbasqulu bəyi xilas edə bilmir, qəzəblənib Qəmloğu öldürür. Kərbəlayinin belə ədalətli göstərilməsi Moskvadakı senzuranın xoşuna gəlmir və rejissordan filmin sonluğunu dəyişməsinə tələb edirlər. Rejissor məcbur olub daha bir epizod əlavə edir. Qəmlo-nu Xudayarın qardaşı öldürür.

Film yenidən montaj edildikdən sonra ekranlara çıxır. Amma əvvəlki variantın izləri qalır. Diqqətlə baxanlar görürlər ki, Kərbəlayinin adamlarından biri təşviş içərisində gəlib kəndlilərə xəbər verir: Kərbəlayi Qəmloğu gəbərtmiş. Senzorun gözündən yayındırılaraq filmə saxlanılan bu səhnə milli kinematografin uğuru idi.

Bu ölməz ekran əsərinin uğurunun bir qaynağı da Adil İsgəndərov, Həsən Məmmədov, Məlik Dadaşov tandemidir. Bu da kinostudiya rəhbərliyinin və rejissorun düzgün seçimi idi. Sonrakı nəsillər kişi obrazlarını canlandıran Həsən Turabov, Hamlet Xanizadə, Şahmar Ələkbərov onların təcrübə məktəbini keçiblər.

Bəyliyə layiq oyun

Aktyor Əbdül Mahmudov (Bəylər) filmin çəkilişi zamanı aktyorların bəyliyə layiq oyun və davranışlarını belə xatırladı:

– İki epizodu danışacağam. Birincisi odur ki, Məlik müəllimin şapalağının izi dodağımda hələ də qalır. Şillə, əslində, Fazil Salayevə vurulmalı idi. Boğazında zobu vardı, dedi partlaya bilər. Odur ki, epizod mənim üstümdə çəkilməli oldu. Kamil Rüstəmbəyovla Məlik Dadaşov sözü bir yerə qoyublar. Mənə də sel-

lafonda mürəbbə suyu veriblər, qoymuşam ağzıma ki, şillədən sonra yıxılındam onu da ağzımda dişləyib yayam dodağıma.

Sözü bir yerə qoyublar ki, təbii alınsın deyə şillə həqiqi olsun. Məlik müəllim də mənə tutarlı bir şillə çəkdi. Mən də özümü yıxılmağa hazırlamış adam kimi, zərbədən arxası üstə necə getməsə, başım dəydi arxadakı pəncərəyə. Dodağımda həqiqətən də partladı, ağzımdakı sellafon isə getdi qarnıma. Özümü güclə ələ aldım.

Rəhmətlik Adil İsgəndərov çox əsəbiləşdi və qorxdu ki, mənə nə isə olar. Qalxdım, dedim, eybi yox, ustad, qoy, belə canlı çıxsın.

İkinci epizod isə Abbasqulu bəyin ölüm səhnəsidir. Vurdular onu, qayadan yıxıldı. Qobustanda çəkilirdik. Kaskadyor bəzi məqamlarda onu əvəz etməli idi, nə qədər başa saldılar ki, üzünü kameraya çevirmə, yeyiri olmadı. Axırda Həsən Məmmədov rəhmətlik dedi ki, özüm çəkiləcəm. Qayadan aşanda yazığın qolu-qıçı şiltikləndi. Çəkilişlər başa çatanaqədər ona toxunmaq olmurdu, yaraları sızıldayırdı. Aktyorlar çəkiliş zamanı bəy obrazlarının dərin təsiri altında idilər və özlərini onlara layiq aparmağa çalışırdılar. Adil müəllim isə canlı bəylik timsalı idi.

Kamil Rüstəmbəyov Adil İsgəndərovun yetirməsi idi. Adil müəllim həm onun ustadı, həm də kinostudiyanın direktoru olduğundan rejissor ona söz deməyə ürək eləmirmiş. Bunu anlayan Adil İsgəndərov deyir: Qadam, nə qədər ki, çəkiliş gedir – mən aktyoram, sən rejissor.

Bəyliyə yaşadan kişilik

Film 1972-ci ildə Tbilisidə V Ümumittifaq kinofestivalında uğurla qarşılanıb. Festivalın “Ən yaxşı kişi roluna görə” mükafatını 2 aktyor alıb – Həsən Məmmədov Abbasqulu ağa, Adil İsgəndərov isə Kərbəlayi roluna görə. Adil İsgəndərov elə tədbirdə öz mükafatını Qəmloğun ifaçısı Məlik Dadaşova təqdim edərək deyib: “O məndən də yaxşı kişi obrazı yaradıb”. Xatırladaq ki, həmin vaxt onlar küsülü olublar. Bax bu özü də gerçək bir kişilikdir.

Filmin bəstəkarı və dirijoru Arif Məlikov, redaktoru İntiqam Qasımzadədir. Ceyhun Mirzəyevlə Nicat Feyzullayev filmə rejissor assistenti olublar.

“Axırncı aşırım”ın bəzi dialoqları dillər əzbəridir: “Abasqulu ağanın nazı ilə çox oynayırsan ha, Kərbəlayi”, “Hökumət adamı görəndə əllərim gicişir”, “Bir dəli şeytan deyir, bunların atlarının ayaqlarının altını tut atəşə, qalxsınlar şahə, çırpınlar bunları yerə”, “Namusumuz, qeyrətimiz var, dözərik”, “Evin kişisini soruşurlar”, “Sel gələndə birinci çör-çöp gətirər, ağır kötüyü onun gur yeri gətirər. İndi kötüyü qabağa veriblər.”, “Adə, Səməd, ölmüsən?”, “Qışın günündə bu nə yaylağa çıxmaqdır, Kərbəlayi?”, “Canımıza elə bir od salmayıblar ki, aranda otura bilək”, “Evi mi aldılar, dinmədim, malımı aldılar, dinmədim. Əşi, naxırımı otaranın biri gəlib mənimlə bərabər olsun? İndi də deyirlər torpağını ver. Sabah deyəcəklər papağını da ver, namusunu da. Mən belə hökuməti tanımıram, vəssalam”, “Kərbəlayi başını itirib, oğlu da yadından çıxıb”, “Oğlum Yədullanın müsibəti belə olmamışdı” və s.

Bütün bu deyimlərdə əksini tapan əsas keyfiyyət “Axırncı aşırım”da qalan kişilərin mənəvi dünyasıdır – kişilik dəyərləridir.